ULUSAL
VÂNÎ MEHMED EFENDİ
SEMPOZYUMU

7-8 KASIM 2009, KESTEL-BURSA

-BİLDİRİLER-

EDİTÖRLER
MEHMET YALAR
CELİL KİRAZ

BURSA 2011

Emin Yayınları: 92

Ulusal Vânî Mehmed Efendi Sempozyumu
7-8 Kasım 2009, Kestel-BURSA
-Bildiriler-

Bursa 2011

© Bütün yayın hakları Emin Yayınları'na aittir.

Editörler:
Mehmet YALAR & Celil KİRAZ

Dizgi ve Kapak: Emin ÖZDAMAR

Kapak Resmi: Vânî Mehmed Efendi Camii, Kestel/BURSA
ve arka planda müellifin *Arâisü'l-Kur'ân* adlı eserinin ilk sayfası

Baskı: Bayrak Matbaası,
Davutpaşa Cd. No:14 K:2 Topkapı/İstanbul

E M İ N Y A Y I N L A R I
Fethiye Mah., Kırlangıç Sok. No:2 Nilüfer/BURSA
Tel: (0224) 2422898, Fax: (0224) 2412569
www.eminyayinlari.com

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Ulusal Vânî Mehmed Efendi Sempozyumu
-Bildiriler-
1. Biyografya 2. İslam Dini
ISBN: 978-605-4487-02-8
Sertifika No:21217

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **11**

SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Ahmet Saim KILAVUZ 13

BİRİNCİ OTURUM

Vânî Mehmed Efendi, Ailesi, Yakınları ve Medresesi Hakkında Yeni Bilgiler ve Belgeler
Mefail HIZLI 17

Vânî Efendi'nin Hatırlattığı Bir Uygulama: Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri
Ali İhsan KARATAŞ 31

Vânî Mehmed Efendi ve Münşeât'ı
Mehmet YALAR 45

İKİNCİ OTURUM

Dönemin Aktüel Meseleleri Ekseninde Vânî Mehmed Efendi-Niyâzî-i Mısrî İhtilâfı
Salih ÇİFT 59

Vânî Mehmed Efendi'nin Hadis Kültürü ve Hadise Bakışı
Abdullah KARAHAN 73

Fıkıhla İlgili Risalelerinden Hareketle Bir Fakîh Olarak Vânî Mehmed Efendi
Abdurrahim KOZALI 87

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Vânî Mehmed Efendi'ye Göre
Hz. Yûsuf Kıssası'ndan Çıkarılacak Dersler ve İncelikler
Celil KİRAZ 97
Vânî Mehmet Efendi'nin
Sesli Zikir Konusunda Sufilere Yönelttiği Eleştiriler
Abdurrezzak TEK 117
Vânî Mehmed Efendi'nin
İsmetü'l-Enbiyâ Bağlamında Bazı Ayetlere Bakışı
Orhan Şener KOLOĞLU 131

DÖRDÜNCÜ OTURUM

Arâisü'l-Kur'ân'da Yaratılış Kıssası
Ulvi Murat KILAVUZ 169
Fıkıh-Toplum İlişkisi Bağlamında
Vânî Mehmed Efendi'nin Mezhep Anlayışı
M. Salih KUMAŞ 187
Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası
ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri
Kadir GÖMBEYAZ 205

SEMPOZYUM KAPANIŞ VE DEĞERLENDİRME KONUŞMASI

Doç. Dr. Mehmet YALAR 233

KATILIMCILAR LİSTESİ 235

SEMPOZYUMDAN FOTOĞRAFLAR 237

Vânî Mehmed Efendi'ye Göre
Hz. Yûsuf Kıssası'ndan Çıkarılacak Dersler ve İncelikler

Celil KİRAZ*

Giriş

17. yüzyıl Osmanlı ilim dünyasının önde gelen isimlerinden biri olan Vânî Mehmed Efendi (v. 1096/1685), *Arâisü'l-Kur'ân ve Nefâisü'l-Furkân ve Ferâdîsü'l-Cinân* adlı başyapıtının birinci bölümünde, peygamber kıssalarının Kur'ân'da geçtiği yerlerin tefsirini yapmaktadır.[1]

Vânî Mehmed Efendi, eserinin mukaddimesinde kendisinden önce Ebû İshâk es-Sa'lebî (v. 427/1035)'nin de Kur'ân kıssalarıyla ilgili *Arâisü'l-Mecâlis* adlı bir eser yazdığını; fakat bu eserin İsrâiliyyât'tan uzak olmadığını; ayrıca bu müellifin, kendisinden sonra yaşamış olan tefsir âlimlerinden Zemahşerî (v. 538/1144), Râzî (v. 606/1209) ve Beyzâvî (v. 685/1286) gibi kişilerin eserlerinden yararlanma imkânını da

* Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

1 Eserin Kur'ân kıssalarıyla ilgili olan ilk bölümü, Saîd Abdülfettâh tarafından Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunan tek nüshadan (Timur Paşa, Tarih, No: 1124) hareketle basılmıştır. Bkz: el-Hûşâbî, Muhammed b. Bistâm [=Vânî Mehmed Efendi], *Arâisü'l-Kur'ân ve Nefâisü'l-Furkân ve Ferâdîsü'l-Cinân*, I-II, Tahkîk: Saîd Abdülfettâh, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

Eseri tahkik eden kişi, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan 10 civarındaki nüshadan habersiz gibi görünmektedir veya bunlara ulaşma imkânı bulamamış da olabilir. Muhakkik, tek nüshaya dayandığı için kitaptaki bazı yerleri okuyamadığını belirtmektedir ki bunlar 25 civarındadır.

Eseri tahkik eden Saîd Abdülfettâh, *Arâisü'l-Kur'ân*'ın ikinci kısmı olan Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bölümü *es-Sîratü'n-Nebeviyye* adıyla ayrı bir eser olarak değerlendirmekte ve o kısmı da tahkik ettiğini belirtmektedir. Bkz: Saîd Abdülfettâh, "Mukaddimetü'l-Muhakkik", *Arâisü'l-Kur'ân* içinde, I, 11. Fakat internette yaptığımız araştırmaya göre eserin bu kısmı henüz (06.11.2009) basılmamış gibi görünmektedir.

tabii olarak bulamadığını ifade etmektedir. Kendisinin ise Sa'lebî'den farklı olarak mümkün mertebe İsrâiliyyât'tan uzak kalmaya gayret ettiğini, sahih ve hasen hadisleri kullanmaya çalıştığını ve mezkûr müfessirlerin eserlerinden de yararlanmayı kendisine ilke edindiğini ifade etmektedir.[2] Ayrıca müellifimiz, Sa'lebî ve zikri geçen bu üç müfessirin dışında, Beğavî (v. 516/1122), Ebû Hafs Ömer en-Nesefî (v. (537/1142), İbn Kesîr (v. 774/1372) ve Nizâmeddîn en-Neysâbûrî (v. 850/1446)'nin tefsirlerinden de bol bol istifade etmekte ve isimlerini zikrederek bu müfessirlerden sıkça alıntılarda bulunmaktadır.[3]

Vânî Mehmed Efendi'nin *Arâisü'l-Kur'ân*'ın peygamber kıssalarıyla ilgili ilk bölümünde en çok üzerinde durduğu kıssa, Hz. Yûsuf kıssasıdır. Matbu nüsha esas alındığında yaklaşık 1000 sayfa tutan eserde, bu kıssaya tam 228 sayfa ayrılmıştır.[4] Ayrıca kıssaya bu kadar yer ayrılmasında, 111 ayetten oluşup Mushaf'ta 13,5 sayfa yer tutan Yûsuf Sûresi'nin baştan sona bu kıssaya hasredilmesinin de büyük rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla müellifimiz, eserinde sureyi baştan sona tefsir etmek suretiyle tam bir Yûsuf Sûresi tefsiri yapmıştır.[5]

---

2 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 28-30.

3 Ayrıca müellif, Mâtürîdî (v. 333/944) ve Kuşeyrî (v. 465/1072)'nin tefsirlerinden de az da olsa yararlanmıştır; fakat gördüğümüz kadarıyla müellif, Mâtürîdî ve Kuşeyrî'den yaptığı nakilleri, bu zatların bizzat kendi eserlerinden değil, Ömer en-Nesefî (v. 537/1142)'nin *et-Teysîr fi't-Tefsîr* adlı eseri kanalıyla aktarmaktadır. Örnek olarak bkz: Vânî Mehmed Efendi, age, I, 112, 358, 396, 418, 436, 457, 459, 563.

4 Bkz: Vânî Mehmed Efendi, age, I, 338-565. Uzunluk bakımından bu kıssayı, 148 sayfa ile Hz. Musa kıssası (II, 3-150), 118 sayfa ile Hz. İbrahim kıssası (I, 185-302) takip etmektedir.

5 Yûsuf Sûresi, içerisinde sevgi/muhabbet konusu işlendiği için, özellikle sûfîler tarafından ilâhî aşkla irtibatlandırılmak suretiyle üzerinde çokça durulan ve tefsiri yapılan bir sure konumundadır. Bundan dolayı tefsir tarihi boyunca Yûsuf Sûresi ile ilgili birçok müstakil eser yazılmıştır. Bu sureye tefsir yazan ve çoğunluğu sûfî olan bazı müellifler şunlardır:

- Gazzâlî (v. 505/1111), *Bahru'l-Mahabbe fî Esrâri'l-Mevedde: Tefsîru Sûreti Yûsuf*,
- Muhammed eş-Şehristânî (v. 548/1153),
- Şeyh Surûrî (v. 996/1561),
- Ahmed b. Rûhullah el-Ensârî (v. 1000/1591),
- Galatalı Mehmed Efendi (v. 1005/1596),
- Çıkrıkçızâde Altıparmak Mehmed el-Üsküdî (v. 1033/1624)
- Abdülkerîm el-Celvetî (v. 1100/1688),
- Niyazî-i Mısrî (v. 1105/1693),
- Yakub b. Mustafa el-Celvetî (v. 1149/1736), *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*,
- Raif Efendi (İstanbûlî) (v. 1309/1891),
- Giritli Sırrı Paşa (v. 1313/1895), *Ahsenü'l-Kasas: Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf (as)*,

- Mahmud Sâmî Ramazanoğlu, *Hz. Yûsuf (as) (Sûre-i Yûsuf Tefsîri)*,
- Haluk Nurbâkî, *Sûre-i Yûsuf'un Yorumu*,
- Lâtif Erdoğan, *En Güzel Kıssa ve Gerçekleşen Rüya*.

Bkz: Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I, 451, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I, 166, 308, II, 622, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtu'l-Müfessirîn)*, II, 458, 822, İstanbul, 1973; Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, s. 99, 102, terc: Salih Tuğ, İstanbul, 1993; Abay, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Hâşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler)", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 1999/1, Yıl: 4, Sayı: 6, s. 259, 262, 275, 284, 290, 293-294, İstanbul, 1999; Doğan, İshak, "Osmanlı Dönemi Kur'ân Araştırmaları", *Makâlât*, 1999/1, s. 127-129, Konya, 1999; Uysal, Halil, "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Çalışmaları", *Makâlât*, 1999/1, s. 249, Konya, 1999.

Ayrıca bu kıssayla ilgili Tefsir, Dinler Tarihi ve Din Eğitimi anabilim dallarında bazı tezler de yapılmıştır; bunların birkaçı da şu şekildedir:

- Osman Mutluel, *Kur'ân-ı Kerim'de Hazreti Yûsuf (as) Kıssası ve Kıssadan Çıkartılan Prensipler*, Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Suat Yıldırım, Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 1985.
- Aydın Doğan, *Kur'ân Çerçevesinde Yûsuf (as) Kıssasından Çıkarılabilecek Mesajlar*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. İdris Şengül, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.
- Aylin Dilmen, *Yûsuf (a.s.) Kıssası'nın Fıkhı*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Necati Kara, Yüzüncü Yıl Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2010.
- Abdurrahman Akdeniz, *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Yûsuf*, Y. L. Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Osman Cilacı, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1994.
- Muslu Baldan, *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'e Göre Hz. Yûsuf*, Y. L. Tezi, Danışman: Dr. Süleyman Sayar, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1998.
- Mehmet Karaman, *Yahudi ve İslam Geleneğine Göre Hz. Yûsuf*, Y. L. Tezi, Danışman: Yard. Doç Dr. Fuat Aydın, Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2005.
- Osman Irmak, *Yûsuf Sûresi Işığında İnsan Eğitimi*, Y. L. Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1994.
- Eyyup Aksoy, *Yûsuf Kıssasının Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Y. L. Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Abdülkadir Etöz, Harran Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 1996.
- Sevban Yıldırım, *Ahlak Eğitimi Açısından Yûsuf Kıssasının Tahlili*, Y. L. Tezi, Danışman: Doç. Dr. Recep Kaymakcan, Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2002.
- Ahmet Avcı, *Din Eğitimi Açısından Yûsuf Sûresi*, Y. L. Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mahmut Çamdibi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Yûsuf kıssası, duygu ve düşünce dünyamıza birçok bakımdan etki eden bir kıssa olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel olarak bu kıssa, bir rüyanın gerçekleşmesinin hikâyesidir. İleride de anlatılacağı üzere kıssa, Hz. Yûsuf'un gördüğü bir rüya ile başlamakta; meydana gelen birçok hadiseden sonra, kıssanın en sonunda bu rüya aynen gerçekleşmektedir. Ayrıca kıssada anlatılan Hz. Yakub'un oğluna olan sevgi ve hasreti ilahilere konu olmuş; Hz. Yûsuf'un bir süre içinde bulunmasından dolayı hapishaneye Medrese-i Yûsufiyye denmiş; Züleyha'nın Hz. Yûsuf'a olan aşkı dillere destan olmuş ve bu tema edebiyatımızda önemli bir yer edinmiştir.[6]

Müellifin bu kıssa üzerinde çok durması sebebiyle, ayrıca kıssanın sonunda "Hz. Yûsuf Kıssasından Çıkarılacak İbretlerin Açıklanması"[7] başlığıyla kıssadan çıkarılacak dersleri incelemesi dolayısıyla, bu konuyu bir tebliğ konusu olarak ele almayı uygun görmüş bulunmaktayız. Zira Vânî Mehmed Efendi'nin en çok üzerinde durduğu bu kıssaya yaklaşımı, Kur'ân'daki diğer kıssalara yaklaşımı hakkında da genel bir fikir verir mahiyettedir. Ayrıca Kur'ân'da kıssaların ve tarihî olayların anlatılmasında gözetilen temel hedef, bu kıssalardan ibret almak olduğu için, böyle bir konu daha uygun görülmüştür.

A. Vânî Mehmed Efendi'nin Yûsuf Sûresi Hakkında Verdiği Bazı Genel Bilgiler

Vânî Mehmed Efendi, Hz. Yûsuf kıssasının hemen başında, bu surenin tefsirini yazmaya hicrî 7 Şaban 1092 tarihinde (miladi 1681 yılında, yani vefatından yaklaşık dört yıl önce) yazmaya başladığını belirtmekte[8]; fakat kıssayı ne zaman bitirdiğine dair herhangi bir bilgi vermemektedir.

Vânî Mehmed Efendi, Yûsuf Sûresi'nin dışında bu eserinde, Ashâb-ı Uhdûd kıssası vesilesiyle Burûc Sûresi'ni; Şem'ûn adlı bir peygamber kıssası vesilesiyle Kadir Sûresi'ni; Fil Vak'ası vesilesiyle de Fîl ve Kureyş sûrelerini tamamen tefsir etmiştir. Bkz: Vânî Mehmed Efendi, age, II, 385-408.

6 Tahir Galip Seratlı, "Sunuş", [Giritli Sırrı Paşa'nın *Hikâyelerin En Güzeli (Ahsenü'l-Kasas): Güzel İnsan Yûsuf (Yûsuf Sûresi Tefsiri)* adlı eserinin içinde], s. 7, Elest Y., İstanbul, 2005.

7 Bkz: Vânî Mehmed Efendi, age, I, 552-565: "Beyânü'l-İbreti'l-Müstefâd min Kıssati Yûsuf aleyhi's-selâm"

8 Bkz: Vânî Mehmed Efendi, age, I, 338.
Müellifimiz, eserinin farklı yerlerinde eserin yazım aşamalarıyla ilgili başka bazı bilgiler ve tarihler de vermektedir. Buna göre müellif, eserini yazmaya 44 yaşında iken, geride kalıcı bir eser bırakmayı teşvik eden hadise ittiba etmeyi umarak, hicrî

Müfessirimiz, Hz. Yûsuf kıssasını Tevrat'ın Arapça tercümesinden de okuduğunu; oradaki anlatımın da Kur'ân'la büyük oranda aynı olduğunu; fakat Tevrat'taki anlatımın, Kur'ân'ın eşsiz üslûbu ve i'câzıyla karşılaştırıldığında oldukça sönük kaldığını belirtmektedir.[9]

1. Surenin Nüzul Dönemi

Müellifimizin de belirttiği gibi Yûsuf Sûresi, 111 ayetten oluşmakta olup, Hz. Peygamber'in risaletinin Mekke döneminde nazil olmuş surelerdendir.[10]

Başka bazı müelliflere göre de Yûsuf Sûresi Mekke döneminde, *Hüzün Yılı* olarak nitelendirilen risaletin 10. yılında nazil olmuştur. Bilindiği gibi bu yıla *Hüzün Yılı* denmesinin sebebi, Hz. Peygamber'in en çok sevdiği ve onu destekleyip kollayan iki değerli insan olan eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Tâlib'in bu yılda vefat etmiş olmalarıdır. Yûsuf Sûresi, bu iki yakınını birbiri ardına kaybeden, bunun yanı sıra Mekkeli

---

1090 yılının Ramazan ayının ilk Cuma'sında Hz. Musa kıssasıyla başlamış; 1092'nin son Cuma'sında İsrailoğulları peygamberlerinin geri kalanlarını bitirmiş; bu Cuma'dan hemen sonraki Cumartesi günü de kitabın baş tarafındaki *Bed'ü Halkı'l-Âlem/Kâinatın Yaratılışının Başlangıcı* kısmını yazmaya başlamıştır. Bkz: Vânî Mehmed Efendi, age, I, 30-31.

Müellif, Hz. Musa kıssasının sonunda ise bu kıssanın yazımıyla ilgili biraz farklı bir tarih vermektedir. Buradaki bilgilere göre müellif, söz konusu kıssayı 1091 yılı Muharrem'inin sonlarında, Cuma günü yazmaya başlamış; yaklaşık dört buçuk-beş ay sonra, 15 Cemâziye'l-Âhir 1091 tarihinde de bitirmiştir. Bkz: Vânî Mehmed Efendi, age, II, 150.

Müellif bu eserini 1090-1092 yıllarında yazdığını ifade ettiğine göre, ordu vaizi olarak katıldığı 1094/1683 yılında yaşanan Viyana bozgunundan sorumlu tutularak Kestel'e sürülmesinden bir-iki yıl önce, henüz İstanbul'da iken bu kitabını yazmış olsa gerektir.

Müellifimizin hayatı ve eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz: Pazarbaşı, Erdoğan, *Vânî Mehmed Efendi ve Arâisü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tahlili*, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1987; *Vânî Mehmed Efendi Kongresi Tebliğleri [17 Mart 1998, Kayseri]*, Editör: Ahmet Hulusi Köker, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1998; Konuk, Hamza, *Vânî Mehmed Efendi'nin Münşeât'ı (Transkripsiyon, Tahlil ve Değerlendirme)*, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2001; Yalar, Mehmet "Münşeât'ın Müellifi Vânî Mehmed Efendi'nin Kısa Biyografisi ve Eserleri", [Vânî Mehmed Efendi'nin *Münşeât* adlı eserinin içinde], s. 4-9, Bursa Osmangazi Belediyesi Y., Bursa, 2008; Pazarbaşı, Erdoğan, "Mehmed Efendi, Vânî", *DİA*, XXVIII, 458-459, Ankara, 2003.

9 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 339. Hz. Yûsuf kıssasının Tevrat'taki anlatımı için bkz: Yaratılış (Tekvin), 37-50. bölümler.

10 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 338.

müşriklerin ağır baskı ve eziyetlerinden de bitkin düşen Hz. Peygamber için bir teselli teşkil etmektedir. Çünkü bu kıssada anlatılan olaylar, Hz. Peygamber'in o an içinde bulunduğu durumla oldukça örtüşmektedir. Zira Hz. Peygamber de Hz. Yûsuf'un babası Hz. Yakub gibi en sevdiği kişileri kaybetmiş; Hz. Yûsuf gibi bir anda yalnız kalmıştır. Ayrıca Hz. Yûsuf gibi o da en yakın akrabalarından dahi çeşitli eziyetler görmüş ve türlü çileler çekmiş; hatta hatırlanacağı üzere Mekke'de, Hz. Peygamber'le birlikte bütün müslümanlara, birkaç yıl süren sosyal ve ekonomik boykot uygulanmıştır. Fakat Hz. Peygamber de bütün bu zorluklara katlanıp sonuna kadar sabır ve azimle çalışırsa, tıpkı Hz. Yûsuf gibi muzafferiyet ve muvaffakiyet tahtına çıkıp oturacaktır ve nitekim öyle de olmuştur.[11]

2. Surenin Nüzul Sebebi

Vânî Mehmed Efendi, surenin hemen başında bu surenin iniş sebebi üzerinde durmaktadır. Mekkeli müşriklerden bir grup, ticaret amacıyla Şam tarafına gitmişler; yolculukları esnasında Yahudi din adamlarıyla karşılaşmışlar ve onlara "Bizim aramızdan birisi çıktı; kendisinin peygamber olduğunu iddia ediyor; bize peygamberliğin alâmetleri hakkında bilgi verin" diye sormuşlardır. Yahudiler de cevaben: "Ona Hz. Yakub'un ailesinin Şam'dan Mısır'a niçin gittiğini ve Hz. Yûsuf kıssasını sorun" demişler; müşriklerin Mekke'ye geri gelmelerinin ardından Hz. Peygamber'e bunu sormaları üzerine de Yûsuf Sûresi nazil olmuştur.[12] Bu inen surenin muhtevası, yahudilerin elindeki Tevrat'ta bulunan bilgilerle büyük oranda örtüşmesine rağmen, o an için ne yahudiler, ne de müşrikler müslüman olmuşlardır.

Surenin bir başka nüzul sebebi olarak da, müşriklerin eziyetleri karşısında bunalan Hz. Peygamber'in teselli edilmesi amacı zikredilebilir. Nitekim sureden çıkarılan dersler bölümünde de zikredileceği gibi, müellifimiz bu doğrultuda bazı nakillerde bulunmaktadır.[13]

---

11 Erdoğan, Lâtif, *En Güzel Kıssa ve Gerçekleşen Rüya*, s. 1-2, Nil Y., İzmir, 1997.

12 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 342. Ayrıca bkz: ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmidı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, II, 423, tashîh: Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995; el-Beyzâvî, Kâdî Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I, 475, Dersaâdet Y., İstanbul, trs.

13 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 563.

3. Surenin *En Güzel Kıssa (Ahsenü'l-Kasas)* Olarak Nitelendirilmesinin Sebebi

Bilindiği gibi Yûsuf kıssası, müfessirler tarafından en güzel kıssa olarak kabul edilmektedir. Zira genel anlamda Kur'ân'ın tamamı, özelde ise Yûsuf Sûresi, bu surenin hemen başında yer alan bir ayette *'en güzel anlatım/en güzel kıssa (ahsenü'l-kasas)'* olarak nitelendirilmektedir. Bu ayetin tercümesi şu şekildedir: "Biz bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle, geçmiş milletlerin haberlerini en güzel şekilde sana anlatıyoruz. Gerçek şu ki sen, bundan önce (bu haberleri) elbette bilmiyordun." (Yûsuf 12/3) Nitekim Yûsuf Sûresi üzerine müstakil bir tefsir yazan Giritli Sırrı Paşa (v. 1313/1895) da, eserine *Ahsenü'l-Kasas* ismini vermiştir.[14]

Vânî Mehmed Efendi, bu kıssanın en güzel kıssa olarak nitelendirilmesini, onun, beşerin bir benzerini getirmekten aciz kalacağı bir üslup ve içerikle gelmesine bağlamaktadır. Ayrıca ona göre, Hz. Peygamber bu kıssayı daha önce bilmiyor olmasına rağmen, kendisine gelen vahiy sonucu onun bu kıssa hakkında bilgi sahibi olup insanlara anlatması, onun peygamberliğini ispat eden gaybî bir mucize mesabesindedir.[15]

Vânî Mehmed Efendi, konuyla ilgili Ebû Hafs Ömer en-Nesefî (v. 537/1142)'den de bir nakilde bulunmaktadır. Onun aktardığına göre bazı insanlar, Hz. Peygamber'e gelip bu kıssanın neden en güzel kıssa olarak nitelendirildiğini sormuşlar; bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Çünkü bu hadiseyi ifade eden Yüce Allah, söz söyleyenlerin en güzeli; kendisinden haber verilen Hz. Yûsuf da insanların sima bakımından en güzelidir ve Hz. Yûsuf'tan sonra bu güzellikte birisi gelmemiştir." Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine Hz. Âişe ona "Sen mi daha güzelsin, yoksa Hz. Yûsuf mu?" diye sormuş; Hz. Peygamber de cevaben "O fizikî görünüm açısından (*halkan*) daha güzel; ben ise ahlâk açısından (*hulukan*) daha güzelim." buyurmuştur. Bu sefer de Hz. Âişe "Bunu insanlara niçin söylemedin?!" demiş; Hz. Peygamber de "Bunu ben söylemediysem, Allah söylüyor" demiş ve "Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin." (Kalem 68/4) ayetini okumuştur.[16] Fakat görebildiğimiz kadarıyla müellifin aktardığı bu hadis, bu şekliyle muteber hadis kaynaklarında geçmemektedir.

---

[14] Bkz: Giritli Sırrı Paşa, *Hikâyelerin En Güzeli (Ahsenü'l-Kasas): Güzel İnsan Yûsuf (Yûsuf Sûresi Tefsiri)*, yay. haz. Tahir Galip Seratlı, Elest Y., İstanbul, 2005.

[15] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 344.

[16] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 359. Karş: en-Nesefî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed, *et-Teysîr fi't-Tefsîr*, c. V, vr. 58a, Manisa İl Halk Kütüphanesi, No: 67/5 (www.yazmalar.gov.tr).

Müellifimizin Beğavî (v. 516/1122)'den aktardığına göre, bu kıssanın en güzel kıssa oluşu şu sebeptendir: "Bu kıssada, insanların uhrevî ve dünyevî bakımdan ihtiyaç duyduğu birçok faydalar, ibretler, hikmetler ve nükteler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, kralların, kölelerin ve salih insanların hayatları, kadınların hileleri, düşmanların eziyetlerine sabretme ilkesi ve elinde öç alma imkânı varken insanları bağışlama prensibi gibi konulardır."[17]

B. Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. Yûsuf Kıssasından Çıkardığı Dersler ve İncelikler

1. Hz. Yûsuf Kıssasından Çıkarılan Dersler

Müellifimiz Vânî Mehmed Efendi'nin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî (v. 537/1142) kanalıyla aktardığına göre Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (v. 333/944), bu kıssa hakkında şunları söylemektedir: "Bu kıssada, kendisine çeşitli eziyetlerde bulunan Kureyş'e karşı Hz. Peygamber'in sabırlı olması gerektiğine dair bir işaret bulunmaktadır; şöyle ki: Hz. Yûsuf'un kardeşleri, onunla aynı dine mensup ve aynı nesepten olmalarına rağmen ona tuzak kurmuşlar ve eziyet etmişler; o da bu eziyetlere sabretmiştir. Öyleyse ey Muhammed (sav)! Henüz seninle aynı dine mensup olmayan Kureyş'in eziyetlerine sabretmen, senin için daha gerekli bir durumdur."[18]

Müellifimize göre bu kıssadan çıkarılabilecek önemli sonuçlardan biri de, Yüce Allah'ın güç ve kudretinin büyüklüğü ve hikmetinin sonsuzluğu gerçeğidir. Kardeşlerinin masum bir çocuk olan Hz. Yûsuf'a eziyet etmeleri; Hz. Yûsuf'a kötülük yaparak babaları Hz. Yakub'a asi olmaları; babalarının evlat acısına karşı son derece sabırlı olması; Hz.

---

[17] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 344-345. Karş: el-Beğavî, Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzîl*, II, 344, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004. Ayrıca bkz: es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî, *Kısasu'l-Enbiyâ: Arâisü'l-Mecâlis*, s. 107-108, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985; Erdoğan, age, s. 8.

[18] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 563. Karş: el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, II, 611, tahkîk: Fâtıma Yûsuf el-Haymî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1425/2004; Nesefî, age, c. V, vr. 112b. Ayrıca bkz: et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XIII, 17, 50, 401-403, tahkîk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 1422/2001; Zemahşerî, age, II, 428; er-Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVIII, 94, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981; Giritli Sırrı Paşa, age, s. 29, 65, 333.

Yûsuf'un, davet edildiği zina günahından Allah korkusuyla uzak durması; en sonunda da Hz. Yakub'un bütün ailesinin tekrar bir araya gelmesi, insanın, ilâhî takdirin elinde ne derece esir olduğunu; Allah'ın iradesinin her konuda muhakkak gerçekleşeceğini ve Allah'ın dilediği kullarına karşı sonsuz lütuf sahibi olduğunu göstermektedir.[19]

Ayrıca müellife göre bu kıssa, Hz. Peygamber'in risaletinin doğruluğu konusunda da açık bir delil teşkil etmektedir; zira bu kıssa, yahudiler tarafından Hz. Yûsuf hakkında soru sormaya yönlendirilen müşrikler açısından ve onları yönlendiren yahudiler açısından, Hz. Peygamber'in gerçek bir peygamber olduğu yönünde bariz bir delildir. Çünkü bu kıssa, yahudilerin elindeki Tevrat'ta anlatılan Yûsuf kıssasıyla büyük oranda örtüşmektedir.[20] Dolayısıyla her iki kutsal kitap da aynı ilâhî kaynaktan gelmiştir.

Müellifimiz, bu doğrultuda Ebû Hafs Ömer en-Nesefî (v. 537/1142) kanalıyla İmâm el-Beşâğırî adlı bir âlimden şu şekilde bir nakilde bulunmaktadır: "Bu kıssada, Hz. Muhammed (sav)'in peygamberliğinin doğruluğuna dair bir delil bulunmaktadır; zira o, gerek Yûsuf kıssasını, gerekse diğer kıssaları, ehl-i kitabın kendi kutsal kitaplarında buldukları şekilde anlatmıştır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, ne bunları kendisinden öğrenebileceği birisiyle bir arada bulunmuş, ne de öncekilerin kitaplarını bizzat kendisi okumuştur. Öyleyse onun bildirdiği bütün bu bilgiler, ancak ve ancak vahiy yoluyla öğrenilen bilgilerdir ve vahiy de ancak peygamberlere gelir."[21] Dolayısıyla o da Hz. Musa ve Hz. İsa gibi vahye mazhar olmuş hak bir peygamberdir.

Vânî Mehmed Efendi, bu sureden çıkarılabilecek bazı ibretleri, Ömer en-Nesefî (v. 537/1142)'den naklen toplu bir şekilde şöyle sıralamaktadır:

1. Hz. Yûsuf, yaşının küçük olmasına rağmen, kardeşleri tarafından kuyuya atılmak, az bir para karşılığı köle olarak satılmak ve suçsuz olduğu halde uzun süre hapiste kalmak gibi birçok imtihana tahammül etmiştir. Bütün bu işler, Yüce Allah'ın kulları hakkında dilediği gibi tasarrufta bulunduğunu göstermektedir.

---

19 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 357. Ayrıca bkz: Râzî, age, XVIII, 87.

20 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 357-358. Karş: Yaratılış (Tekvin), 37-50. bölümler.

21 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 563. Karş: Nesefî, age, c. V, vr. 112b. Ayrıca bkz: Mâtürîdî, age, II, 568; Râzî, age, XVIII, 94; Giritli Sırrı Paşa, age, s. 333.

2. Hz. Yûsuf, bütün bu musibetlere sabır ve tahammül gösterdiği için, sonunda kralın veziri olmak gibi yüksek bir dereceye yükseltilmiştir. Öyleyse kuyuya atılan, köle olarak satılan, suçsuz yere yıllarca hapislerde yatan Yûsuf'u, köle olarak getirildiği Mısır'da vezirlik makamına yükseltmeye gücü yeten ve onu anne-baba ve kardeşleriyle tekrar bir araya getirmeye kâdir olan Yüce Allah, Hz. Muhammed (sav)'i de kendisine düşmanlık yapan kavmine karşı desteklemeye ve onlara galip hale getirmeye kâdirdir.

3. Evlâdını kaybetmekten dolayı derin bir üzüntüye kapılan ve hatta ağlamaktan gözleri de görmez hale gelen Hz. Yakup, durumunu hiç kimseye şikâyet etmeksizin, olgun bir tavır içerisinde sabrettiği için, sonunda bütün evlatlarına tekrar kavuşmuş ve onları bir arada görme mutluluğuna erişmiştir.

4. Kardeşlerin, bir insan için en şefkatli ve en merhametli kişiler olması beklenirken, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin ona kötülük yapması da Hz. Peygamber için bir teselli mahiyetindedir; zira o da tebliğ görevini yaparken, en yakın akrabalarından bile çeşitli eziyetlere maruz kalmıştır. Öyleyse ona düşen de, Hz. Yûsuf gibi bu eziyetlere sabretmektir.

5. Hz. Yûsuf'un hapiste iken bile insanları tevhid esasına davet etmesinde de yine Hz. Peygamber ve her mü'min için bir ders bulunmaktadır; zira bu da mümkün olan her yer ve şartta, Allah'ın dinine davet etme konusunda sabır ve sebat gösterme ile ilgili bir yönlendirme ve teşvik içermektedir. Nitekim Hz. Peygamber de bu yönlendirmeler doğrultusunda tebliğ görevini en iyi şekilde yerine getirmiştir.

6. Kıssada, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmek anlamına gelen 'takvâ'ya uygun hareket etme yönünde de bir teşvik bulunmaktadır. Zira Hz. Yûsuf, heva ve arzularına uymayarak vezirin karısının zina teklifini reddettiği için, Allah tarafından sonunda vezirlik makamına yükseltilmiştir. Tabii bu işin sadece dünyevî boyutudur; Hz. Yûsuf'un âhirette varacağı mertebeler, bununla kıyas edilemeyecek kadar yücedir.

7. Vezirin karısı açısından kıssaya bakıldığında, bu kadın hevasına uyup Hz. Yûsuf'a ahlâksız bir teklifte bulunduğu için, şehirdeki bütün kadınların diline düşmüş ve onuru zedelenmiştir.

8. Hz. Yûsuf, kendisine birçok iyiliği dokunan efendisine, karısının zina teklifini reddederek sadakat göstermiştir. Bunun dünyevî bir karşılığı olarak, bir rivayete göre Hz. Yûsuf, vezirin vefatından sonra bu kadınla, yani Züleyhâ/Zelîhâ ile meşru bir nikâhla evlenmiştir.

9. Kıssadan çıkarılacak bir başka ders de, intikam alma imkânı varken, affetme büyüklüğünü göstermektir; zira Hz. Yûsuf kardeşlerinden intikam alabilecek bir konumda olmasına rağmen "Bugün size kınama yoktur" diyerek onların hatalarını affetmiştir. Nitekim Hz. Peygamber de Mekke'nin fethedildiği gün, Mekke halkına tıpkı Hz. Yûsuf gibi "Bugün size kınama yoktur" demiş ve hepsini affetmiştir.[22]

Ayrıca Vânî Mehmed Efendi'nin Ömer en-Nesefî (v. 537/1142)'den aktardığına göre bu kıssa, her mü'min için bir ayna, bir mukayese ölçütü mesabesindedir; şöyle ki:

1. Hz. Yûsuf'un zâhirî bir güzelliği vardı; bundan dolayı ona Züleyhâ baktı. Mü'minin ise bâtınî güzelliği, kalp güzelliği vardır; bunun için de ona Yüce Allah bakacaktır.

2. Hz. Yûsuf'un yüz güzelliği (*hüsnü's-sûre*) bulunuyordu; bundan dolayı onu Mısırlı vezir satın aldı (Yûsuf 12/21). Mü'minin ise gidişat ve ahlâk güzelliği (*hüsnü's-sîre*) bulunmaktadır; bundan dolayı da onu Allah satın almıştır. Zira Kur'ân'da "Allah mü'minlerden, cennet karşılığında canlarını satın almıştır" (Tevbe 9/111) buyrulmaktadır.

3. Mısırlı vezir Hz. Yûsuf'u satın alınca, onu Züleyhâ'nın bulunduğu eve sokmuş; Allah bir mü'mini satın alınca ise, onu Cennet'ine sokmaktadır.

4. Züleyha Hz. Yûsuf'u bir töhmet altına sokmuş; Şeytan da mü'mini günahlara sokmaktadır.

5. Bu töhmet sonucu Hz. Yûsuf hapse nakledilmiş; mü'min ise ölümden sonra kabre nakledilecektir.

6. Hz. Yûsuf'a hapiste rüya tabiri sorulmuş; mü'mine ise kabirde Rabbi, dini ve peygamberi sorulacaktır.

---

[22] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 563-564. Karş: Nesefî, age, c. V, vr. 112b-113a. Ayrıca bkz: Zemahşerî, age, II, 483; Râzî, age, XVIII, 94, 232.

7. Hz. Yûsuf rüyayı doğru tabir edince, onu *(Mısır kralı) Reyyân* mükâfatlandırmıştır; mü'min kabirdeki sorulara doğru cevap verdiği takdirde, onu *Deyyân (olan Allah)* mükâfatlandıracaktır.
8. Hz. Yûsuf sonunda Mısır mülküne kavuşmuş; mü'min de sonunda Cennet mülküne kavuşacaktır.
9. Hz. Yûsuf'a Mısır kralı tarafından "Sen bizim gözümüzde üstün bir makam sahibi ve güvenilir bir insansın" (Yûsuf 12/54) denilmiş; mü'minler için de ahirette "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, (ahirette) güvenilir bir yerdedirler" (Duhân 44/51) denilecektir.[23]

2. Hz. Yûsuf Kıssasından Çıkarılan İncelikler

Vânî Mehmed Efendi, Yûsuf kıssasından çıkarılması gereken ders ve ibretleri bu şekilde zikretmesinin yanı sıra, zaman zaman bazı inceliklere de değinmektedir. Bu başlık altında bu inceliklerden bazıları ele alınacaktır.

Vânî Mehmed Efendi, Mısır'da Hz. Yûsuf'u satın alan kişi olan Mısırlı vezirin onunla ilgili olumlu sözleri vesilesiyle şöyle bir nakilde bulunmaktadır: "İnsanların en ferasetlilerinin, en ileri görüşlülerinin şu üç kişi olduğu ifade edilmiştir:

1. Hz. Yûsuf hakkında "Belki bize bir faydası dokunur veya onu evlat ediniriz" diyerek onun güvenilirliği konusunda ileri görüşlü davranan Mısırlı vezir,
2. Hz. Musa hakkında "Babacığım, onu ücretle tut; zira ücretle tutacağın kişilerin en iyisi, güçlü ve güvenilir olan kişidir" diyen Hz. Şuayb'ın kızı,
3. Kendisinden sonra Hz. Ömer'in halife olmasını vasiyet eden Hz. Ebu Bekir.[24]

Müellifimiz bu üç kişiye, bir dördüncü kişiyi daha eklemektedir:

4. İsrailoğulları'ndan doğan erkek çocukların öldürüldüğü bir ortamda, nehirde yüzen bir beşik içinde bulunan Hz. Musa hakkında "Hem benim için, hem de senin için bir göz aydınlığı olur; onu öl-

---

[23] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 565. Karş: Nesefî, age, c. V, vr. 113b.

[24] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 388. Ayrıca bkz: Sa'lebî, age, s. 118; Zemahşerî, age, II, 436; Râzî, age, XVIII, 112; Beyzâvî, age, I, 480; Erdoğan, age, s. 44.

dürmeyin; belki bize bir faydası dokunur veya onu evlat ediniriz" diyen Firavun'un karısı Asiye.[25]

Müfessire göre Firavun'un karısı, diğer üç kişiye göre daha ferasetlidir; çünkü o, henüz beşikte bir bebek olan Hz. Musa hakkında bu derece isabetli bir öngörüde bulunmuştur.[26]

Müellifimizin, erken dönem müfessirlerinden biri olan Şa'bî (v. 104/722)'den aktardığı bir incelik de şu şekildedir: Yûsuf kıssası sanki tamamen Hz. Yûsuf'un gömleği üzerinde deverân etmektedir; zira:

1. Hz. Yûsuf'un kardeşleri, onu kurdun yediğini ispat etmek için, babalarına onun kanlı gömleğini göstermişlerdir. (Yûsuf 12/18)
2. Yûsuf'un gömleği, onun masumluğuna da bir delil teşkil etmiştir; zira vezirin karısının Hz. Yûsuf'la ilişkiye girmek istediğinde, Yûsuf bundan kurtulmak için kaçmaya çalışmış; kadın arkasından gömleği çekince gömlek yırtılmış; vezirin aile üyelerinden biri olan bir şahit, gömleğin arkadan yırtılmasından dolayı Hz. Yûsuf'un masum, kadının suçlu olduğu sonucuna varmıştır. (Yûsuf 12/26-28)
3. Hz. Yûsuf ve kardeşi Bünyamin'in acısından gözleri kör olan Hz. Yakub'un gözleri, Yûsuf'un gömleği vasıtasıyla tekrar görmeye başlamıştır. (Yûsuf 12/93-96)[27]

Yûsuf kıssasında rüyaların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Müfessirimize göre Hz. Yûsuf, hem zindandaki arkadaşlarının, hem de Mısır kralının rüyasını, Allah'tan aldığı vahiy sayesinde yorumlamıştır.[28] Dolayısıyla peygamber olmayanlar tarafından yapılan rüya tabirlerine fazlaca güvenmek yanlıştır.

Rüyaların vahiyle bir ilgisinin olduğu doğrudur; zira bilindiği gibi Hz. Peygamber, nübüvvetinin ilk başlarında sâdık rüyalar yoluyla vahye muhatap olmuştur; şöyle ki, onun bu dönemde gördüğü rüyalar, günlük hayatında açık bir şekilde ortaya çıkar, gerçekleşirdi.[29] Bundan dolayı Hz. Peygamber, sadık rüyaların, nübüvvetin 46 parçasından biri olduğunu ifade etmiştir.[30] Zira Hz. Peygamber'in rüya yoluyla vahiy

---

25 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 389.

26 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 389.

27 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 380. Ayrıca bkz: Sa'lebî, age, s. 115; Zemahşerî, age, II, 434; Giritli Sırrı Paşa, age, s. 85; Erdoğan, age, s. 37.

28 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 428, 447.

29 Buhârî, Ta'bîr, 1.

30 Buhârî, Ta'bîr, 2, 4; Müslim, Rüya, 5-8.

aldığı bu altı aylık süre, 23 senelik vahiy sürecinin 46'da birini teşkil etmektedir.[31]

Hz. Peygamber'e mahsus olan bu durum, tabii ki bütün rüyaların Rahmânî olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bizzat Hz. Peygamber'in bir hadisine göre rüyalar üç gruba ayrılmaktadır:

1. İnsanın bazı arzularının rüyalarına yansıması şeklinde oluşan *nefsânî rüyalar*,
2. Şeytan'ın insanı korkutmasından veya üzmesinden oluşan *Şeytânî rüyalar*,
3. Yüce Allah'ın müjdesi mesabesinde olan *Rahmânî rüyalar*.[32]

Bir diğer hadisinde de Hz. Peygamber, kendisiyle birlikte vahiy döneminin sona erdiğini, fakat insanların gördüğü sadık rüyaların, Rahmânî müjdeler olarak kalmaya devam edeceğini bildirmektedir.[33] Elbette bu rüyaların da rastgele kişiler tarafından değil, bu konuda ehil ve bilgi sahibi olan kişiler tarafından yorumlanması gerekmektedir.

Hz. Yûsuf'un hayatında rüyaların yeri ile ilgili olarak müfessirimiz, Kuşeyrî'den şunları nakletmektedir: "Hz. Yûsuf'un başına gelen belaların başlangıcı, gördüğü ve babasına anlattığı bir rüya sebebiyledir; Yüce Allah, onun belalardan kurtuluşunu da, benzer bir şekilde kralın gördüğü ve insanlara anlattığı bir rüya ile irtibatlandırmıştır. Bununla Allah, kendisinin, istediği her şeyi yapmaya kâdir olduğu gerçeğini bütün insanların bilmesini murad etmiştir."[34] Ayrıca bilindiği gibi bu kıssa, başta görülen rüyanın gerçekleşmesiyle, mutlu bir şekilde sona ermektedir.

Müfessirin yine Kuşeyrî'den naklettiğine göre Hz. Yûsuf, yüz güzelliği ve ilminin fazlalığı konularında insanlar arasında temayüz etmiştir; fakat onun güzelliği, başına gelen belaların sebebi olmuş; ilminin fazlalığı ise onun hapisten ve belalardan kurtulmasına sebep olmuştur. Öyleyse insanların, buradan hareketle ilmin, -güzellik, zenginlik, mev-

---

31 Giritli Sırrı Paşa, age, s. 153.

32 Buhârî, Ta'bîr, 26; Müslim, Rüya, 5.

33 Buhârî, Ta'bîr, 5.

34 Vânî Mehmed Efendi, age, I, 436. Karş: el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifü'l-İşârât*, II, 187, takdîm ve tahkîk: İbrâhîm Besyûnî, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2. Baskı, Kâhire, 1401/1981.

ki-makam sahibi olma vb.- her şeye üstün olduğunu anlamaları gerekir.[35]

Vânî Mehmed Efendi'nin Râzî'den naklen ifade ettiğine göre, vezirin karısının ahlâksız teklifi karşısında Hz. Yûsuf'un iffet ve namusunu muhafaza ettiğine dair, tam yedi farklı kişinin şahitliği bulunmaktadır:

1. Bizzat Yüce Allah'ın şahitliği: Zira Hz. Yûsuf hakkında Allah "Biz ondan fenalığı ve fuhşu bertaraf edelim diye ona delilimizi gösterdik; çünkü o, ihlâs sahibi kullarımızdandır" (Yûsuf 12/24)" buyurmuştur.

2. Hz. Yûsuf'un kendisinin şahitliği: Zira Hz. Yûsuf, vezirin karısı hakkında "O kendisi benden murad almak istedi" (Yûsuf 12/26) demiş; yine o "Rabbim! Zindan, bunların beni davet ettikleri şeyden daha sevimlidir" (Yûsuf 12/33) diyerek, zina etmektense hapse girmeyi tercih etmiştir.

3. Vezirin karısının şahitliği: Bu kadın, şehrin önde gelen kadınlarına "İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız kişi, şu gördüğünüz zattır. Yemin ederim ki ben onun nefsinden murad almak istedim; fakat o bundan uzak durdu." (Yûsuf 12/32) demek suretiyle onun masumiyetini itiraf etmiş; yine Hz. Yûsuf'un hapisten çıkmasına vesile olan "Şimdi hak meydana çıktı; zira ben onun nefsinden murad almak istemiştim. O gerçekten doğru söylemektedir." (Yûsuf 12/51) demiştir."

4. Kadının kocası olan Mısırlı vezirin şahitliği: Zira o da hadisenin ilk meydana geliş anında suçlunun kendi karısı olduğunu anlayarak "Şüphesiz bu, siz kadınların fendidir. Çünkü sizin fendiniz çok büyüktür. Yûsuf, sen bunu hiç kimseye söyleme. Ey kadın, sen de günahına istiğfar et" (Yûsuf 12/28-29)" demiştir.

5. Mısırlı kadınların şahitliği: Zira onlar da zindandan çıkarılmak üzere olan Hz. Yûsuf'un durumu kendilerine sorulduğu zaman "Vallahi biz onu her türlü kötülükten tenzih ederiz; zira biz onun herhangi bir kötülüğüne şahit değiliz" (Yûsuf 12/51) demişlerdir.

6. Mısırlı vezirin ev halkından birisinin şahitliği: zira o da "Eğer Yûsuf'un gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o ise yalancılardandır. Eğer onun gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan, o ise doğru söylemiştir. (Yûsuf 12/26-27)" diyerek, dolaylı da olsa

---

[35] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 436. Karş: Kuşeyrî, age, II, 187.

Hz. Yûsuf'un iffeti ve suçsuzluğu konusunda şahitlikte bulunmuştur.

7. Şeytan'ın şahitliği: Zira Şeytan, daha önceki bir zaman diliminde Yüce Allah'la girdiği bir diyalogda O'na "İhlâslı olanları hariç, senin bütün kullarını saptıracağım" (Sâd 38/82-83) demiş; bu surede ise Hz. Yûsuf hakkında bizzat Yüce Allah tarafından "O ihlâslı kullarımızdandır" (Yûsuf 12/24)" buyrularak, onun, ihlâs sahibi olmasından dolayı Şeytan'ın bile musallat olamayacağı kullardan olduğu, insanın en büyük düşmanı olan Şeytan'ın dilinden dolaylı olarak tescillenmiştir.[36]

Müellifimizin Vehb b. Münebbih (v. 110/728)'ten aktardığına göre, Hz. Yûsuf hapisten çıkarılıp Mısır'da kralın veziri makamına yükseldikten sonra, Mısırlı vezir vefat etmiş; bunun üzerine kral, vezirin karısıyla Hz. Yûsuf'u evlendirmiştir. Bunun üzerine Hz. Yûsuf, karısına, bu şekilde meşru nikâhla evlenmenin, daha önce kadının istediği zinadan daha hayırlı olduğunu; -Züleyha'nın zina yapmak istediği andaki durumundan hareketle- hırs ve şehvetin kralları köle haline getirdiğini; sabır ve Allah korkusuyla hareket etmenin ise, -kendi durumunda olduğu gibi- köleleri krallar haline getirdiğini söylemiştir.[37]

Ayrıca Vânî Mehmed Efendi'nin aktardığı bir başka inceliğe göre, Şeytan'ın hilesiyle kadının hilesi arasında karşılaştırma yapan bazı âlimler, şunları söylemişlerdir: "Yüce Allah, konuyla ilgili olarak bir ayetinde "Şeytan'ın hilesi gerçekten zayıftır" (Nisâ 4/76) buyurmaktadır; fakat Yûsuf Sûresi'nde, kadınların hilesiyle ilgili olarak, Mısırlı vezirin dilinden "Gerçekten sizin hileniz çok büyüktür!" (Yûsuf 12/28) denilmiştir.[38]

Müfessir, Hz. Yûsuf'tan ayrı kalmaktan dolayı gözleri görmez hale gelen Hz. Yakub'un bu durumu hakkında şöyle bir yoruma yer vermektedir: "Âşıklar için en zor olan şey, sevilenler uzaklara gittikten sonra, başka insanların yüzüne bakmak zorunda kalmaktır; bundan dolayı Yüce Allah, Hz. Yakub'un görme yetisini almıştır. Hz. Yûsuf tekrar bulunduğu zaman da görme yetisini ona geri vermiştir."[39]

---

[36] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 404-405. Karş: Râzî, age, XVIII, 119. Ayrıca bkz: Giritli Sırrı Paşa, age, s. 116-117; Erdoğan, age, s. 55-56.

[37] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 460.

[38] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 409. Ayrıca bkz: Zemahşerî, age, II, 444; Giritli Sırrı Paşa, age, s. 132.

[39] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 509.

Son olarak müfessirimizin Kuşeyrî (v. 465/1072)'den naklen ifade ettiğine göre bu kıssa, başında çeşitli musibetler bulunan insanlar için nasıl sabredilmesi gerektiğine dair; aynı şekilde elinde birçok nimet bulunan insanlar için de nasıl şükredilmesi gerektiğine dair önemli tavsiyeler içermektedir.[40] Dolayısıyla kıssada, hem sıkışık ve zor durumda olanlar için, hem de rahatlık ve kolaylık içerisinde bulunanlar için alınması gereken dersler bulunmaktadır.

Sonuç

Müfessirimiz Vânî Mehmed Efendi, diğer kıssalara nispeten Yûsuf kıssası üzerinde daha fazla durmuştur. Belki de bunun sebebi, bu kıssanın en güzel kıssa olarak nitelendirilmesidir. Zira diğer kıssalar, genelde bir kavmin azgınlığa sapması ve bunun sonucu helâk edilmesi gibi -ilk planda olumsuz gibi görünen- bir sonuçla bitmesine rağmen, Yûsuf kıssası mutlu sonla bitmektedir. Zira kıssanın sonunda, Hz. Yûsuf, köle olarak getirildiği Mısır'da kralın veziri olmuş; öbür taraftan evlat hasretiyle yanıp tutuşan Hz. Yakub sevgili oğluna, Hz. Yûsuf da sevgili babasına ve kardeşlerine kavuşmuştur.

Vânî Mehmed Efendi, Yûsuf kıssasında anlatılanlarla Hz. Peygamber'in yaşadıkları arasında bir paralellik kurmakta; kardeşleri tarafından haksızlığa uğratılan ve köle olarak satılan Hz. Yûsuf'u, Mısır'da vezir yapmaya kâdir olan Yüce Allah'ın, bizzat akrabaları tarafından çeşitli baskı ve eziyetlere uğratılan Hz. Peygamber'i de mutlu bir sona ulaştırmaya kâdir olduğu üzerinde durmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in yaşadığı hadiseler de bunu göstermiştir: Artan baskı ve tehditler sonucu Medine'ye hicret etmek zorunda kalan Hz. Peygamber, bundan sekiz sene sonra, Allah'ın nasip etmesiyle Mekke'ye galip bir şekilde, fakat kemâl-i tevazu içerisinde bir komutan olarak girmiş; tıpkı kendisine kötülükte bulunan kardeşlerine afla muamele eden Hz. Yûsuf gibi, kendisine türlü eziyetler yapan Mekkelileri affetmiş; böylece sadece Mekke'yi fethetmekle kalmamış, Mekkelilerin gönüllerini de fethetmiştir.

Öbür taraftan, okuma-yazması olmayan, daha önce hiçbir kitap okumamış olan Hz. Peygamber'in, önceki kutsal kitaplarda bulunan bir kıssayı, sadece kendisine indirilen vahiy aracılığıyla insanlara aynen bildirmesi de, onun nübüvvetinin doğruluğu konusunda kesin bir delil teşkil etmektedir.

---

[40] Vânî Mehmed Efendi, age, I, 358. Karş: Kuşeyrî, age, II, 169.

Yûsuf kıssasından başka dersler de çıkartılabilir. Fakat müellifimizin de belirttiğine göre bunların içinde en önemlisi, istikametten sapmadan Allah yolunda yürüyen, karşılaştığı olumsuz durumlarda sabreden, her türlü kötü şart altında dahi iffetini koruyan bir insanın, ilâhî kudret elinin yardımı sayesinde, en sonunda mutlaka maksuduna ulaşacağı gerçeğidir.

Kaynaklar

Abay, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Hâşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler)", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 1999/1, Yıl: 4, Sayı: 6, s. 249-303, İstanbul, 1999.

Bağdatlı İsmail Paşa (v. 1338/1920), *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

el-Beğavî, Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ (v. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004.

el-Beyzâvî, Kâdî Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (v. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-II, Dersaâdet Y., İstanbul, trs.

Bilmen, Ömer Nasuhi (v. 1391/1971), *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtu'l-Müfessirîn)*, I-II, Bilmen Y., İstanbul, 1973.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim (v. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, şerh ve tahkîk: eş-Şeyh Kâsım eş-Şemmâî er-Rifâî, I-IX, Dâru'l-Erkam, Beyrut, trs.

Doğan, İshak, "Osmanlı Dönemi Kur'ân Araştırmaları", *Makâlât*, 1999/1, s. 95-137, Konya, 1999.

Erdoğan, Lâtif, *En Güzel Kıssa ve Gerçekleşen Rüya*, Nil Y., İzmir, 1997.

Giritli Sırrı Paşa (v. 1313/1895), *Hikâyelerin En Güzeli (Ahsenü'l-Kasas): Güzel İnsan Yûsuf (Yûsuf Sûresi Tefsiri)*, yay. haz. Tahir Galip Seratlı, Elest Y., İstanbul, 2005.

Hamidullah, Muhammed (v. 1423/2002), *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, terc: Salih Tuğ, İrfan Y., İstanbul, 1993.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (v. 1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

Konuk, Hamza, *Vânî Mehmed Efendi'nin Münşeât'ı (Transkripsiyon, Tahlil ve Değerlendirme)*, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2001.

el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed (v. 465/1072), *Letâifü'l-İşârât*, I-III, takdîm ve tahkîk: İbrâhîm Besyûnî, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2. Baskı, Kâhire, 1401/1981.

Kutsal Kitap -Yeni Çeviri- (Eski ve Yeni Antlaşma; Tevrat, Zebur, İncil), Kitâb-ı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Y., İstanbul, 2001.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mansûr es-Semerkandî el-Hanefî (v. 333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I-V, tahkîk: Fâtıma Yûsuf el-Haymî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1425/2004.

Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn (v. 261/875), *el-Câmiu's-Sahîh bi Şerhi'l-İmâm Muhyiddîn en-Nevevî*, I-XIX, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1417/1996.

en-Nesefî, Necmeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed (v. 537/1142), *et-Teysîr fî't-Tefsîr*, I-VII (yazma), Manisa İl Halk Kütüphanesi, No: 67/1-7 (www.yazmalar. gov.tr).

Pazarbaşı, Erdoğan, *Vânî Mehmed Efendi ve Arâisü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tahlili*, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1987.

____, "Mehmed Efendi, Vânî", *DİA*, XXVIII, 458-459, Ankara, 2003.

er-Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Ali el-Kuraşî et-Teymî el-Bekrî (v. 606/1209), *Mefâtîhu'l-Ğayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981. Türkçe Tercümesi: *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb)*, I-XXIII, Terc: Suat Yıldırım - Lütfullah Cebeci - Sadık Kılıç - Cafer Sadık Doğru, 2. Baskı, Huzur Y., İstanbul, 2002.

es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (v. 427/1035), *Kısasu'l-Enbiyâ: Arâisü'l-Mecâlis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985.

Seratlı, Tahir Galip "Sunuş", [Giritli Sırrı Paşa'nın *Hikâyelerin En Güzeli (Ahsenü'l-Kasas): Güzel İnsan Yûsuf (Yûsuf Sûresi Tefsiri)* adlı eserinin içinde], s. 7-10, Elest Y., İstanbul, 2005.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, tahkîk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 1422/2001.

Uysal, Halil, "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Çalışmaları", *Makâlât*, 1999/1, s. 139-263, Konya, 1999.

Vânî Mehmed Efendi: el-Hûşâbî, Muhammed b. Bistâm (v. 1096/1685), *Arâisü'l-Kur'ân ve Nefâisü'l-Furkân ve Ferâdîsü'l-Cinân*, I-II, tahkîk: Saîd Abdülfettâh, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

____, *Münşeât*, yay. haz. Mehmet Yalar, Bursa Osmangazi Belediyesi Y., Bursa, 2008.

Vânî Mehmed Efendi Kongresi Tebliğleri [17 Mart 1998, Kayseri], editör: Ahmet Hulusi Köker, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1998.

Yalar, Mehmet "Münşeât'ın Müellifi Vânî Mehmed Efendi'nin Kısa Biyografisi ve Eserleri", [Vânî Mehmed Efendi'nin *Münşeât* adlı eserinin içinde], s. 4-9, Osmangazi Belediyesi Y., Bursa, 2008.

ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (v. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmidı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, tashîh: Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995.